

Marko Špikić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad / *Original scientific paper*
10. 9. 2007.

Od arheologije do kulturne politike: Pietro Nobile i dalmatinski spomenici

Ključne riječi: Pietro Nobile, Dioklecijanova palača, arheologija, konzerviranje antičkih spomenika, kulturna politika
Key words: Pietro Nobile, Diocletian's Palace, archaeology, conservation of antique monuments, cultural politics

U tekstu se raspravlja o ranom djelovanju arhitekta Pietra Nobilea (1774–1854.). Autor objavljuje dva Nobileova crteža Dioklecijanove palače u Splitu i dva dokumenta o uspostavi arheološke i konzervatorske službe u Istri i Dalmaciji. Oni se tumače kao svjedočanstva promjena u percipiranju kulturnoga nasljeđa na ovim područjima, na kojima se primjenjuju koncepcije rimskih restauratora s početka 19. stoljeća. Smještajući ih u povijesni kontekst, autor ih vidi i kao rane dokumente europske politike zaštite spomenika.

Uvod: Spoj kulture i politike

Na početku 19. stoljeća antički su spomenici iz Hrvatske postali predmetom interesa političkih i antikvarnih elita Europe. Naši spomenici otada više nisu bili ciljevi putovanja tek malobrojnih entuzijasta, nego predmeti prisvajanja vodećih europskih moćnika. Kada Chateaubriandov kult srednjovjekovlja iz *Duha kršćanstva* (1802.) još nije poprimio razmjere nacionalnog zanosa, antički su spomenici umjetnicima i učenjacima i nadalje služili kao središnja mjesta ugode i naobrazbe. O tom će vremenu biti riječi u ovom radu. Arhivska će nam građa pritom poslužiti u razjašnjavanju interesa antikvara s početka 19. stoljeća. Kako je navedeno u početnoj rečenici, te bismo interese mogli promatrati u skladu s političkim nakanama europskih kolonista koji su se u Dalmaciji pojavili nakon pada Mletaka. Razlog za to nije u potrebi da se kulturnoj pojavi ili znanstvenom interesu nametne okvir političke povijesti,

nego u činjenici da su Napoleon i austrijski car Franjo I, kao glavni pretendenti na našu južnu pokrajinu, starinama dali istaknuto mjesto u svojim kolonizatorskim programima.

Velike promjene na političkoj karti Europe, nastale zbog pojave novih osvajačkih nakana i prevratničkih građanskih ideala, zbivale su se i u studiju spomenika kao dijelu kulturne epistemologije prosvjetitelja. To nam doba otkriva djelovanje predaje i novih koncepcija u spoznavanju o prošlosti i prirodnom svijetu. U Napoleonovim prisvajanjima stranih spomenika tako još nailazimo na obrazac ponašanja iz dvorske kulture, započet u doba rimske kolonizacije Sredozemlja. No, u takvoj su se Europi zbivale i druge mijene, među kojima se ističu posljedice građanskog prevrata iz 1789. godine, a u povijesti ideja pojavili su se i plodovi prosvjetiteljskog skepticizma. Dok je skepsa

dovela do razvitka znanstvenih disciplina kakve poznajemo u današnjici, građanski je prevrat omogućio povećanje broja sudionika u procesu prikupljanja saznanja. Dok je politički prevrat doveo do jačanja javnog interesa za znanstvene probleme, kojima su dotada dominirali individualni geniji pod zaštitom dvorova, drugi je težio uklanjanju nepreciznosti u usmenoj i pisanoj predaji. To je u studiju tek koncipiranih povijesnih spomenika značilo pojavu prvih javnih muzeja (od podržavljenog Louvrea do Lenoirova *Muzeja francuskih spomenika*), ali je značilo i težnju da se antički spomenici prikažu na što precizniji način u poboljšanim tehnikama tiska. To pratimo od Montfaucon i Piranesija do Le Roya, Adama i Stuarta i Revetta.¹

Politički se trenutak, dakle, prepoznaje u demokratizaciji znanja, koje je iznijeto iz kabineta antikvarnih osobenjaka i tako je postalo dijelom javnog interesa. Za nas je politički trenutak još nekih europskih nacionalizama s početka 19. stoljeća zanimljiv preko činjenice da se za spomenike Istre i Dalmacije više nisu zanimali tek čudljivi avanturisti i izvjestitelji europskih udruga za prirodoslovlje i starine, nego i središnje znanstvene ustanove moćnih vladara zapadne i srednje Europe. Prateći političke i epistemološke promjene što su se zbile u 18. stoljeću, ti su kolonizatori otada težili sustavnom radu i autopsiji, a ne više stvaranju bilježaka s proputovanja.

Napoleon je u procesu kolonizacije i natjecanja s habsburškim dvorom podjednako uzimao i davao. Njegovu su sabiračku grabež, koja je potkraj 18. stoljeća izazvala osudu Quatremère de Quincyja, pratili urbanistički projekti u blizini značajnih antičkih ambijenata, od rimskoga Foruma i Palatina do splitske Dioklecijanove palače. Može se reći da je prosvjetiteljski poriv njegove kolonizatorske uprave bio podjednak u pokušaju masovnog cijepljenja stanovništva protiv bolesti, kao i u osnutku prvih periodičkih tiskovina i reformi urbanih ustroja. Takav je entuzijazam i politički program osvajačke uprave pridobio mnogobrojne pristalice, ali je intelektualce Europe istodobno podijelio u dva politička tabora.²

U našim je krajevima ta podjela posebno zanimljiva, jer su se pisci, znanstvenici i umjetnici kao politički podanici morali odlučiti između dva sustava vrijednosti, austrijskog konzervativnog i francuskog prevratničkog. Ne ulazeći dublje u rasprave toga doba, koje su podjednako obilježile životopise svećenika i svjetovnih mislilaca od juga Dalmacije do Trsta, na primjeru Pietra Nobilea vidimo da su glavni sudionici kulturnih projekata bili ideološki razapeti, ponajprije zbog nestalnih političkih prilika u kojima su živjeli. Oba su politička kolonizatora u ovim krajevima nudila neku vrstu opresije i neslobode, ali s različitim predznakom.

Dakako, te razlike nisu bile apsolutne, što nam pokazuje ponašanje austrijske uprave nakon pada Napoleona, kada se počelo raditi na osnutku obrazovnih i znanstvenih ustanova, od pučkih škola i sjemeništa, do arheoloških muzeja poput onoga u Splitu. Uzrok razapetosti ili podvojenosti učenjaka toga doba bio je u idejama Napoleonove Francuske. Njihova novost ili zavodljivost može se u najkraćim crtama naznačiti kao konačni pokušaj da se na elementarnoj razini političke kulture postigne dijalog između državne uprave i građana. Iako uvođenje higijenskih navika, sekularizacija i gušenje vjerskih sloboda nisu u ruralnim zajednicama Dalmacije i Istre polučili veliko oduševljenje, ponašanje francuskih uprava prema povijesnim spomenicima osvojenih zemalja svakako je izazvalo interes obrazovanih ljudi.³ Ideali reformiranog društva, koji su trebali unijeti svježi duh u zapuštene pokrajine propale *Serenissime*, tako su privukli nove doseljenike. Oni su se odazvali promjenama na političkoj, ali i znanstvenoj razini, koje se očituju u začetku istraživanja kulturne prošlosti i stvaranju prihvatljive budućnosti novih kolonija. Pod Francuzima su započeti zanimljivi, često neostvareni projekti arheoloških istraživanja i konzerviranja antičkih spomenika, kako u Rimu kao središtu europskog interesa, tako i u sredinama poput Splita, što je trebalo objediniti urbanističkim intervencijama a to bi bio logičan spoj staroga i novoga.

Pietro Nobile (1774–1854.) bio je jedan od tipičnih predstavnika toga vremena. U svoje je doba postao čuven i vrlo utjecajan arhitekt, starinar i pedagog, koji je poput suvremenika morao razviti umijeće prilagodbe čestim promjenama političkih uprava. S obzirom na to da su talijanski, austrijski i pojedini hrvatski istraživači u posljednjih dvadesetak godina znatno osvjetlili njegovo djelovanje u Beču, Češkoj, Trstu i Istri, ovaj ćemo prilog usmjeriti na manje poznati dio njegove karijere, vezan za dalmatinske prostore.

Biografski podaci o Pietru Nobileu

Nobile je rođen 1774. u mjestu Campestru, u švicarskom kantonu Ticino. Od devete je godine živio u Trstu, gdje mu je otac, graditelj po struci, 1778. započeo karijeru graditeljskog poduzetnika. Prešavši u Trst, mladi je Nobile uskoro privukao pozornost svojom nadarenošću za arhitekturu, pa je 1796. od grada dobio stipendiju za nastavak školovanja u Rimu. Ondje je od 1798. do početka 1800. pohađao uglednu Akademiju sv. Luke, došavši u doticaj s Antoniom Canovom, koji mu je postao mentor i zaštitnik. Privučen spomenicima Rima, Nobile ih je, prije početka značajnih konzervatorskih i arheoloških radova pod Valadierom,

Camporesijem i Sternom, započeo gorljivo prikazivati u svojim crtankama.⁴

Na prve pojave Nobileove podvojenosti nailazimo u vremenu borbi Austrije i Francuske za Italiju 1800. godine. Tada je zabilježeno da se iz Rima nakratko preselio u Beč, gdje je počeo pohađati Akademiju za arhitekturu. Kao dokaz svoje političke pripadnosti te je godine u rujnu dobio nagradu rimske Akademije za projekt *Hrama besmrtnosti*, posvećen petorici vladara koji su se suprotstavili Napoleonu. Ta ga je nagrada potaknula da 1801. Franji II, tada još na prijestolju Svetoga Rimskoga Carstva, ponudi izvedbu projekta *Trijumfalnog Kapitola*. Već tu vidimo da su nadareni umjetnici svoju ambiciju definirali prema diktatu političkih zbivanja i njihovih glavnih sudionika. Tim projektima Nobile je pridobio naklonost bečkoga vladara, pa je 1801. dobio putnu stipendiju za ponovni odlazak u Vječni Grad. Njegovi tadašnji crteži ruina izvedeni u Piranesijevu duhu navješćivali su arheološke i konzervatorske inicijative rimskih starinara, pravnika i arhitekata, koje su na zakonskoj (hirograf Pia VII iz 1802. g.) i metodološkoj razini (konceptije Valadiera, Fee i Canove) otvorili rasprave o načinu očuvanja, restauriranja i prezentiranja antičkih spomenika.⁵ Nobilea stoga možemo smatrati jednim od ključnih prenositelja novih ideja u prostore sjeverne Italije, srednje Europe i istočnog Jadrana.

Rim je tada postao stjecište starinara, koji su nakon višestoljetne gradnje kulta antičke umjetnosti udarili temelje modernim konzervatorskim tehnikama. Ta su zbivanja ostavila trag u Nobileovu poimanju povijesnih spomenika i godinama nakon napuštanja Rima. U kratkim epizodama francuske i austrijske vladavine nad jadranskim bazenom prije Napoleonova pada, Nobilea stalno pratimo kao državnog namještenika uključena u važne graditeljske i istraživačke projekte. Tako je potkraj 1807., nakon kraćega boravka u Beču, imenovan inženjerom Ureda za javne građevine u Trstu, koji je pokriva područja Trsta, Istre, Akvileje i Gorizije.⁶

Trećim francuskim zauzećem Trsta započelo je zanimljivo razdoblje njegova života. U vrijeme dotad najduljeg boravka Napoleonovih trupa na područjima od Trsta do juga Dalmacije Nobile je dobio istaknuto mjesto, kako u inženjerskim pothvatima (trasiranje prometnica u Istri), tako i u projektima proučavanja i zaštite spomenika. Kratko razdoblje, koje je u kulturnom pamćenju stanovnika Dalmacije bilo obilježeno inicijativama Vincenza Dandola i maršala Marmonta, u Nobileovu slučaju možemo promatrati kao doba početka prakticiranja koncepcija koje je primio u Rimu.

Potpomognut Canovinim preporukama upućenih

Marmontu, mladi je arhitekt zadobio povjerenje francuske uprave. Dolazak Francuza koincidirao je s početkom njegova proučavanja starina u Puli, kojima se 1820-ih vratio kao arheolog i konzervator. Zbog nestalnih političkih prilika ipak nije mogao odmah iskušati »rimske« koncepcije na područnim spomenicima.⁷ U to je doba započeo proučavati i spomenike Trsta, potičući politička tijela da rad postane sustavan. Tako je otpočeo posao koji je nakon sporadičnih istraživanja (poput onih u Akvileji ili Ivana Luke Garagnina 1805. u Saloni) po smirivanju stanja u Europi trebao postati dio redovitih zaduženja državnih službi.

Nobile je u tom smislu odigrao ulogu administrativnog vizionara. Početkom 1810. u suradnji s pravnikom i starinarom Domenicom Rossettijem (1774–1842.) u Trstu je utemeljio važnu istraživačku ustanovu, Gabinetto di Minerva. U govoru koji je tom prigodom održao, Nobile je sve jasnije izražavao svoj antikvarni, ali i administrativni genij. Varirajući između kulture i politike, kulta arheologije i priklonjenosti Napoleonovu kolonijalizmu, u njegovoj su retorici istarski i dalmatinski spomenici dobili istaknuto mjesto. Okićen metaforama i personifikacijama, njegov je govor služio kao poziv okupljenima da usmjere pozornost na spomenike pod francuskom upravom: *Pogledajte uokolo razasutih Ilirskih pokrajina najplemenitije spomenike onih sretnih vremena, u kojima se, kako bi se ovjekovječila glasovitost i snaga narodâ, lijepim umjetnostima posvećivala briga visoke politike (...)*.⁸

Uskoro nakon održavanja govora Nobile je imenovan glavnim inženjerom za građevine, mostove i prometnice Obalnog Ilirika, obuhvaćajući Istru, Vojnu i Civilnu Hrvatsku. U tom je slabije dokumentiranom razdoblju najvjerojatnije poduzeo prvo putovanje u Dalmaciju, što nije bio njegov posljednji izlet u našu južnu pokrajinu. Nekoliko mjeseci prije konačnog poraza francuske vojske kod Leipziga, Nobile je 1813. ponovo otišao u Dalmaciju, gdje je, među ostalim, za Domenica Rossettija ispitao stanje talijanske pismenosti.⁹

Poput svojih prethodnika u arhitekturi renesanse i klasicizma, Nobile se nakon pobjede Metternichove opcije posvetio arheološkom istraživanju tršćanskih i pulskih starina, ali i projektiranju građevina koje su trebale komemorirati nedavne političke potrese u Europi. Ti su interesi (recepcija starina i klasicistička invencija) bili usko povezani. Tako je Nobile, pored iskapanja na katedrali San Giusto i na antičkom teatru u Trstu, od lipnja 1815. počeo sastavljati prva izvješća o pulskim starinama. Smirivanjem stanja u Europi preustrojenoj na Bečkom kongresu, u proces istraživanja i očuvanja antičkih spomenika uključili su se i politički moćnici. Poput papa, koji su od Rafaelova doba,

a osobito od sredine 18. stoljeća, participirali u tim procesima, sekularni su vladari pokazivali sve jasniji interes za organizaciju državne brige o starinama.

Važan događaj u tom smislu – kako za Nobileovu karijeru, tako i za pokrajinske starine općenito – bila je pojava tandema Metternich – Franjo I, koji su se aktivno uključili u istraživačke projekte. Poučeni negativnim reakcijama tek probuđene europske javnosti zbog Napoleonovih pljenidbi, oni su započeli provoditi politiku poticanja autonomnih istraživačkih ustanova. To nam pokazuje svečanost u Mlecima 1815. g., kada je Franjo I iz Pariza uz pompu vratio zaplijenjenu kvadrigu, otetu s bazilike sv. Marka. Nove poglede na vrijednosti starina pokazuju nam i Franjina putovanja u Pulu, gdje ga je 1816. dočekaao Nobile, u Dalmaciju 1818. te u Italiju (Akvileja, Rim i Pompeji) 1819. godine.¹⁰ Te su dodire carske kuće sa znanstvenim ustanovama pratili i prvi pokušaji institucionalizacije istraživanja na lokalnoj razini, pa otada pratimo uspostave muzeja u Akvileji, Cividaleu i Splitu.

Poput bečkog antikvara Antona Steinbüchela (1790–1883.) i splitskoga liječnika Carla Lanze (oko 1778–1834.), koji su pratili cara po arheološkim lokalitetima da bi potom postali voditelji muzejskih ustanova, i Nobile je tih godina postao miljenik Dvora u Beču.¹¹ Kada je projektirao svjetionike u Savudriji i na rtu Kamenjak, istodobno vodeći arheološka istraživanja u Akvileji, u Beču je preminuo ravnatelj Škole za arhitekturu pri Akademiji lijepih umjetnosti Ferdinand Hetzendorf von Hohenberg (1733–1816.). Hetzendorfova smrt i povoljni dojmovi koje je Nobile ostavio na cara potakli su bečku elitu da ga ubroji u svoje redove. Tako je 1817. postao glavni inženjer Ureda za gradnju, a već iste godine imenovan je Hetzendorfovim nasljednikom na Akademiji. U jeku utemeljiteljskih inicijativa u Metternichovu i Franjinu Beču, kada su osnivani područni muzeji, utemeljene nove bolničke i školske ustanove, Nobile se 1818. preselio u središte Carstva. Arheološke i konzervatorske poslove u Puli tada je povjerio arhitektu Francescu Bruynu, koji ih je vodio dvadeset godina.¹² Od selidbe u prijestolnicu pa do smrti 1854. Nobile je bliskim dodirima s umjetničkim i političkim autoritetima oblikovao svjetonazor austrijskih graditelja, ali i gradski prostor Beča i Metternichove ladanjske kuće. U suradnji s Canovom i carem Franjom stvorio je zanimljiva ostvarenja poput *Tezejeva hrama* u bečkom *Volksgartenu*, u kojem je Canovina orijaška statua antičkog heroja simbolizirala pobjedu nad Napoleonom.¹³

Pored *Tezejeva hrama*, Nobile je u Beču radio i na središnjem političkom spomeniku, Burgtor, to jest gradskim vratima oko kojih su u Franjino doba održavane vojne svečanosti. Poput brojnih intelektualaca i kulturnih djelatnika

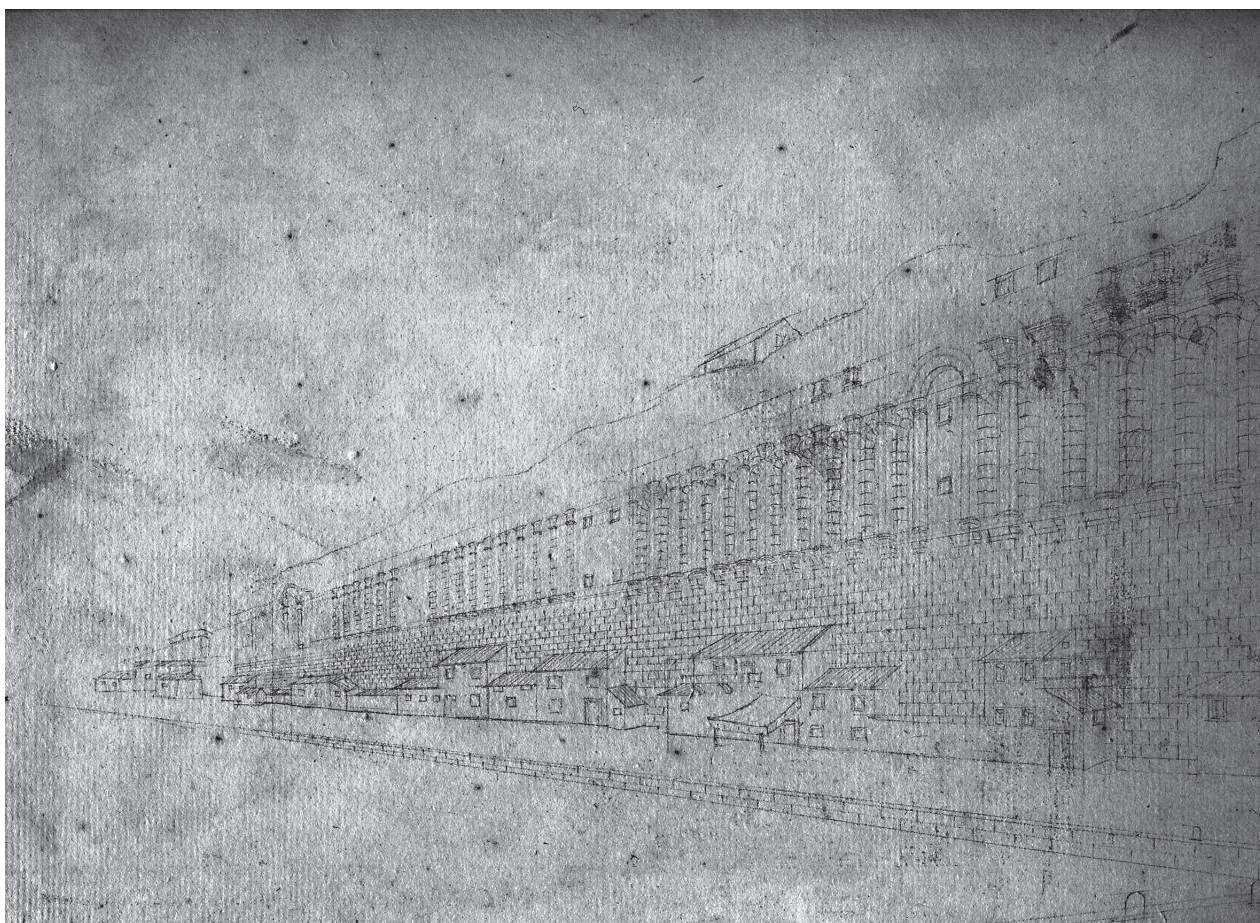
predožujskog razdoblja, i Nobile je ovisio o promjenama u politici i estatici. Iako je, za razliku od zaštitnika Metternicha preživio 1848., već se 1845. žalio da su »njemački« studenti sve manje zainteresirani za proučavanje djela talijanskih arhitekata.¹⁴ Sudjelujući u brojnim arhitektonskim, arheološkim i konzervatorskim projektima (koji nisu uključivali samo antičke spomenike poput onih u Puli, nego i šibensku katedralu), Nobile je postigao zavidan uspjeh za života, ali i nestalnu recepciju nakon smrti.¹⁵ Pokopan na napuštenom bečkom groblju St-Marx, Nobile je na stanovit način pao žrtvom novih estetskih počela europskog historizma, u kojima je bilo sve manje razumijevanja za kult klasičnoga svijeta.

Od studija starina do osnutka muzeja: Nobile i dalmatinski spomenici

Nakon kratkih podataka o Nobileovu životu, pozornost ćemo usmjeriti njegovu ranom djelovanju, kada je, kako se čini, imao najintenzivnije dodire s dalmatinskim spomenicima. Pozornost ćemo usmjeriti na četiri dokumenta: dva crteža Dioklecijanove palače i dva spisa o zaštiti spomenika.

Prikazi Dioklecijanove palače

Kako je spomenuto, Nobile je prije selidbe u Beč barem dvaput posjetio Dalmaciju. Prema Pavanovoj kronologiji, prvo je putovanje poduzeo 1810., kada se datiraju crteži Dioklecijanove palače koje objavljujemo.¹⁶ S oprezom ćemo se pridružiti Pavanovu stajalištu, otvarajući mogućnost da su crteži mogli nastati i 1813., kada se Nobile ponovo zaputio u južnu pokrajinu. Dva crteža koja se čuvaju u Trstu prikazuju južno pročelje Dioklecijanove palače i Peristil (sl. 1–3).¹⁷ Nobileov odabir motiva upućuje na njegov osjećaj za reprezentativnost tih prostora. Oni su do njegova dolaska izazivali ponajveću pozornost putnika i istraživača što su se sidrili u splitskoj luci. Na prvom je crtežu prikazao južno pročelje, koje je u antikvarne rasprave ušlo putem nevjestih Sponovih prikaza, a potom putem tabli Fischera von Erlacha i Roberta Adama. Ono je u urbanističkim i konzervatorskim projektima dobilo na važnosti upravo za francuske uprave, kada je maršal Marmont s arhitektom Basilijem Mazzolijem planirao čišćenje i pregradnju rive, a pročelje je postalo pravo bojno polje sredinom 1840-ih zbog različitih viđenja uređenja njegova podnožja.¹⁸ Nobile je pročelje prikazao s jugoistoka, promatrajući od Lazareta prema zapadu. U jeku francuskih zamisli o gradnji jednoličnih, klasično oblikovanih pročelja koja su trebala spojiti

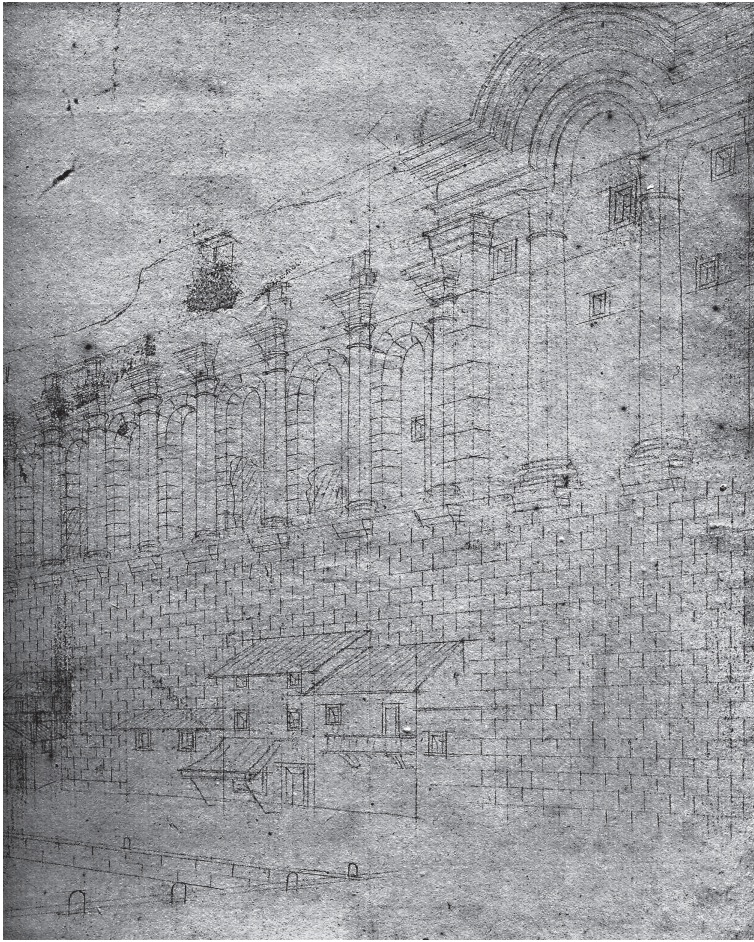

1. P. Nobile, Južno pročelje Dioklecijanove palače u Splitu / P. Nobile, Southern facade of the Diocletian's Palace in Split (Trst/Triest, Soprintendenza per i beni architettonici e per il paesaggio e per il patrimonio storico, artistico ed etnoantropologico del Friuli Venezia Giulia.)

Dioklecijanovu palaču s Marmontovom ulicom, Nobile je narisao uski lučki prostor koji je započinjao duboko, vrlo blizu kasnoantičkoga sklopa. Uzduž pročelja nalazile su se malene kuće, koje su i u doba polemika oko pregradnji 1840-ih uglavnom služile kao skladišni prostori u vlasništvu građana i crkve. Za razliku od Adama i Cassasa, Nobile u crtežu pročelja nije pokazivao interes za etnografiju svakodnevice, koja je zapadnjačkom oku trebala privući pozornost na lokalno stanovništvo. Njega je zanimao kontrast između moćnih, trajnih antičkih oblika, kakvima se napajao u Rimu, i neuglednih, utilitarnih prigradnji (sl. 2). Iako na crtežu nema nikakvog komentara prikazanoga, na njemu gledatelj, svjestan Nobileove formacije, može naslutiti crtačevu vjernost diskriminacijskim pogledima rimskih restauratora, kojima su na čelu bili francuski upravitelji. Nobileov crtež (iako vrlo sličan Adamovu prikazu južnoga pročelja) stoga ne treba promatrati samo kao još jedno vizualno svjedočanstvo o izgledu i promjenama u splitskoj luci na početku 19. stoljeća, nego i kao pokaza-

telj težnji tadašnjih restauratora, čija je metodologija bila oprobana i na najvažnijim građevinama antičkoga Rima.

S druge je strane Peristil (sl. 3) oduvijek bio prostor unutarnjeg doživljaja dobro očuvanoga, ali i preoblikovanoga sklopa. Nobile ni tu nije pratio Adamovu i Cassasovu naraciju (građani koji trguju, razgovaraju, kontempliraju). Na crtežu vidimo pročelje nesačuvane kapele sv. Roka s malom rozetom i zvonikom na preslicu, potom fragment katedrale i zvonika, kavanu *Al Tempio*, sfingu gdje i danas stoji, protiron s kapelicama i prolazom prema Vestibulu, s teško prepoznatljivim likom na vrhu prolaza, na čijem je mjestu od 1818. stajala ploča, podsjećajući na posjet cara Franje I. Natpis *Piazza di Spalato* nalazi se iznad prikaza popločena trga, koji je nekoć stajao na višoj razini. I ovaj je prikaz jamačno ovisio o Adamovu, prateći njegovo očiče, ali je ipak ukazao na nove gradske sadržaje. Upravo je to jedan od najvažnijih elemenata Nobileovih crteža: ideja promjenjivosti. Mogli bismo reći da je u skladu s reformističkom francuskom politikom tada otvoreno novo

2. P. Nobile, Južno pročelje Dioklecijanove palače u Splitu, detalj slike 1 / P. Nobile, Southern facade of the Diocletian's Palace in Split, detail of fig. 1 (Trst/Triest Soprintendenza per i beni architettonici e per il paesaggio e per il patrimonio storico, artistico ed etnoantropologico del Friuli Venezia Giulia)

Desno / Right:

3. P. Nobile, Peristil Dioklecijanove palače u Splitu / P. Nobile, Peristyle in the Diocletian's Palace in Split (Trst/Triest, Soprintendenza per i beni architettonici e per il paesaggio e per il patrimonio storico, artistico ed etnoantropologico del Friuli Venezia Giulia)

poglavlje koje će dati krila europskom historizmu. Prateći spomenuti proces izgradnje javnog interesa, starine tada više nisu mogle biti tek »mrtva slova na papiru« i kamenolomi, što je skandaliziralo europske putnike od Sponova doba. Suprotno tome, one su tada postale mjesto eksperimentiranja nove senzibilnosti političkih moćnika, koji su, uvidjevši univerzalnu važnost spomenika, trebali zaustaviti vjekovni proces transformacija i propadanja. To ih je u drugoj fazi dovelo do težnje za rušenjem i restauriranjem, čime se težilo otkrivanju izvornoga stanja, prikrivenog kasnijim prigradnjama.¹⁹

Projekt za arhitektonske starine Ilirije

Sugestivnost splitskih (i dalmatinskih) spomenika, kao i promjenljivost njihova stanja, Nobilea su po povratku u Trst potaknuli da riječi izrečene prigodom osnutka Minervina kabineta pokuša pretvoriti u ambiciozniji administrativni program. Ovdje ćemo istaknuti dva takva pokušaja.

Prije pada francuske uprave Nobile je koncipirao je-

dan izniman dokument u vezi s prikupljanjem i zaštitom spomenika u Ilirskim pokrajinama. Riječ je o Projektu za arhitektonske starine Ilirije (*Projet relatif aux Antiquités Architectoniques d'Illyrie*), nastao u ožujku 1813. godine. U dosad nedovoljno isticanom spisu na francuskom koji se čuva u Fondu Sticotti tršćanske Bibliotece civica, Nobile je barem na teorijskoj ravni pokazao želju da se dosezi rimskih arheologa i konzervatora otpočinu provoditi u djelo i u Istri i Dalmaciji. Ondje se u sedamnaest točaka francuskoj upravi predlaže ustrojavanje arheološke i muzejske službe, u kojoj bi prednjačili inženjeri javnih građevina (*Ingenieurs des ponts et chaussées*). Njihova je zadaća trebala biti sastavljanje Kataloga spomenika, koji bi bio podijeljen na arheološke lokalitete i prenosive predmete, u čemu se vidi jasna podjela na pokretne i nepokretne spomenike. Središnje mjesto u Katalogu trebali su dobiti Izvješće o stanju spomenika i Troškovnik. Ti su pripremni radovi trebali dovesti do uspostave pokrajinskih muzeja u Trstu i Zadru, kojima bi upravljali ugledni gradski učenjaci. Nobileov je prijedlog predvidio i stvaranje fonda za nova arheološka istraživanja,

restauriranja i prijenos spomenika. Kako zbog važnosti za europsku povijest konzerviranja, tako i za povijest muzeja u Hrvatskoj, već objavljeni tekst odlučio sam donijeti u hrvatskom prijevodu kao prilog članku (v. prilog 1).²⁰

U tekstu se mogu naslutiti velike promjene u proučavanju starina, koje je Nobile prepoznao u svoje doba. U posljednjim je danima francuske uprave ponudio novi način istraživanja, sabiranja i očuvanja: *lokalni*, koji je od središta političke moći ovisio isključivo u financijskom i konzultativnom smislu. Za razliku od Napoleonovih prisvajanja, Nobile je predložio razvikanje područne arheologije, koja se u ranim danima često stapala s kompetencijama restauratora (arheološko otkrivanje starine bilo je u restauratorskim projektima srodno uklanjanju kasnijih prigradnji da bi se došlo do *najvrjednijeg sloja*). Nobileov tekst ponudio je kratki program ustroja službe, koja ima vlastite financije i interese, a težili su afirmaciji arheologije i stvaranju muzeja kao najprikladnijem mjestu za očuvanje pokretnih starina. Taj je tekst jedan od ranih tragova Nobileova prenošenja rimskih metoda na naše tlo i važan je prethodnik koncep-

cijama prvih arheologa i konzervatora, od Carla Lanze i Josipa Čobarnića do Giovannija Carrare, Pietra Kandlera i Francesca Carrare.

Prijedlog za osnutak Arheološkog društva 1814.

Pošto je Napoleonovu upravu 1814. zamijenila austrijska, Nobile je nastavio pozivati na institucionalizaciju istraživanja. Kada je započeo prve arheološke radove (otkriće antičkoga hrama u bazi zvonika tršćanske katedrale San Giusto), pozvao je i na iskapanje, »oslobađanje« i konsolidiranje pulske Arene te antičkih vrata *Arco di Riccardo* i rimskog teatra u Trstu. Na tim spomenicima možemo pratiti izravan odjek koncepcija rimskih starinara, koji su tada iskapali slavoluk Septimija Severa, učvršćivali Kolosej i započeli oslobađanje Titova slavoluka i hrama Herkula Pobjednika na Velabru.²¹

U formi zamolbe dvorskom povjereniku za Iliriju grofu Franzu Josefu von Saurau, Nobile je potkraj 1814. sastavio ambiciozni dokument, koji se po mnogim elementima

može smatrati prethodnicom vodećih europskih ustanova za zaštitu spomenika. Iako spis podsjeća na proglase tada brojnih akademija, u njemu se preciznim prikazom ustroja Društva (od funkcija zaštitnika, predsjednika, tajnika i konzervatora do podjele poslova u dva razreda) ističe potreba stvaranja postojane politike prema spomenicima na područjima od Trsta do Kotora.²²

Privučen znatiželjom arheologa na lokalitetima Akvileje, Trsta, Pule i Salone, ali i konzervatora u Zadru, Šupljoj crkvi, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, Nobile je austrijskoj upravi predložio uspostavu financijske potpore za istraživački i publicistički posao, u koji je htio uključiti najuglednije lokalne entuzijaste. U njihovim redovima nalazimo imena povjesničara i starinara poput Ivana Kreljanovića Albinonija, Andrije Ciccarellija, Ante Radoša Michieli-Vitturija i njegova suparnika Pietra Nutrizia Grisogona, kao i Ivana Danila i Ivana Luke Garagnina, koji su 1805. radili u Saloni.²³

Za Nobilea su središnji predmet interesa bili antički spomenici. Njih je trebalo čuvati od daljnjih pregradnji (koje u Splitu naziva unakazivanje) ili ih arheološki istražiti i prenijeti u muzejsku ustanovu. Kako pokazuju dva splitska crteža, Nobile je i na polju grafičkog dokumentiranja želio pomaknuti stvari s mrtve točke, predlažući da dva razreda Društva spoje likovni prikaz starina s arhivskim i historio-grafskim podacima o spomeniku. Tako su područni spomenici u tiskanim materijalima trebali dobiti dostojanstvo i pobuditi daljnji interes istraživača. Uzimajući u obzir činjenicu da su dalmatinski i istarski starinari zbog nedostatka kvalificiranih crtača upravo na polju vizualnog prikaza starina imali ponajvećih poteškoća, koje su trajale do konsolidacije Središnjeg povjerenstva u Beču i pojave istraživača poput Eitelbergera, Nobileov se prijedlog za stvaranje dokumentacije pojavio prerano. Spomenuti su dokumenti, međutim, ostali kao svjedočanstva neostvarenih i, čini se, odveć naprednih zamisli za to doba. Kako zbog sporog napredovanja starinarskih službi u Puli, Zadru i Splitu, tako i zbog Nobileova odlaska u Beč 1818., ti su spisi ostali kao uspomena na jedan od diskontinuiteta u istraživanju povijesnih spomenika na našem tlu.

* * *

Na početku 19. stoljeća kolonizatorske su uprave veliku brigu počele posvećivati istraživanju, konzerviranju i prezentiranju antičkih spomenika osvojenih zemalja. Ključna se promjena zbila u činjenici da su politički moćnici Pariza i Beča u osnutku područnih istraživačkih ustanova vidjeli mogućnost pridobivanja naklonosti podanika. Dok je Napoleon došao na udar zbog pljenidbe spomenika, u Beču

je dvor Franje I počeo poticati nastanak područnih zbirki. Dakako, to valja gledati i s geografske pozicije, jer je Beč, za razliku od Londona i Münchena vojnim uspjesima postao i fizički vezan za dijelove Sredozemlja, pa nije bilo nužde za selidbom umjetnina poput onih koje su proveli Elgin i Ludwig I Bavorski. Ipak ostaje činjenica da je na svršetku francuske i u počecima austrijske uprave sazrela ideja o potrebi stimuliranja lokalnih istraživača. Ti nam procesi, koji su se zbivali prije pojave nacionalnih pokreta, svjedoče o promjenama u percepciji kulturnoga nasljeđa u Europi. Starine su postale povijesni spomenici, antikvarni su studiji preoblikovani u arheologiju, povijest umjetnosti i konzerviranje, a vladarska su prisvajanja pretvorena u prve oblike državne politike prema područnim spomenicima. Pietro Nobile taj je proces prepoznao i u njemu želio sudjelovati. Zahvaljujući njegovu vizionarstvu, i spomenici s naših područja uključeni su u avangardna kretanja tadašnjega konzerviranja.

Prilog 1: Projekt za arhitektonske starine Ilirije

Imam čast poslati ovdje priloženi prijepis projekta za očuvanje starina u Ilirskim pokrajinama, koji podnosim Vašoj Preuzvišenosti. Bit ću zahvalan ako ćete htjeti odobriti prijedloge koje iznosim o očuvanju starina i spomenika i ako ćete željeti dopuniti projekt opaskama ili dodacima koje ćete smatrati potrebnima.

1. Inženjerima civilne gradnje povjerava se očuvanje i restauriranje antičkih spomenika, arhitektonskih elemenata i uresa te skulptura.

2. Svaki inženjer kao državni dužnosnik ima zadaću sastaviti Katalog s uputama o stvarima s posebnom arheološkom vrijednošću koje se nalaze u Odjelu pod njegovom kompetencijom a pripadaju javnoj upravi ili privatnicima. Načelnici imaju obvezu ponuditi svoju pomoć i u raspoznavanju rečenih stvari.

Katalog mora biti podijeljen u dva dijela:

– prvi dio obuhvatit će stvari od arheološkog interesa ili arhitekturu velikih dimenzija, kakve su primjerice građevine;

– drugi će se, pak, odnositi na predmete smanjenih dimenzija, lakih za prijenos, poput statua, bareljefa, natpisa, kamenih spomenika, fragmenata arhitekture, itd.

3. Katalog će morati upotpunjavati Izvješće i Troškovnik.

U Izvješću će se evidentirati da li je riječ o arheološkom spomeniku koji je već otkriven ili ga tek treba iskopati; postoje li na njegovu mjestu moderne građevine koje bi spriječile radove oslobađanja; jesu li te građevine u javnom

vlasništvu i mogu li prouzročiti kakvu drugu štetu na spomeniku; koje su poteškoće koje se suprotstavljaju iskopu zbog oslobađanja spomenika ili njegovu izoliranju; kakvu stvarnu prednost mogu imati spomenici od izvršenja tih intervencija.

Istodobno valja evidentirati štete koje izvedeni radovi mogu uzrokovati na drugim građevinama ili na obližnjim ulicama. Morat će se dokumentirati statički uvjeti spomenika i svaka nužna intervencija koja će zajamčiti očuvanje.

4. Troškovnici se moraju ispuniti evidentirajući četiri kategorije radova:

- prva će ukazati na prirodu radova i neizbježnih troškova za održavanje spomenika, kako bi se spriječilo svako naknadno propadanje;

- druga će morati predvidjeti troškove nužne u rekonstrukciji arhitektonskih ili uresnih elemenata razorenih protokom vremena ili onih koje valja nanovo smjestiti na djelo;

- treća će obuhvatiti predviđanje arheoloških istraživanja koje još valja započeti;

- četvrta će imati za cilj kvantifikaciju troškova nužnih u izvođenju rušenja nekretnina koje na svaki način ugrožavaju javno uživanje u spomenicima.

Tom će se troškovniku morati pridružiti i izračun tereta koji se odnose na prijevoz starinskih predmeta smanjenih dimenzija koji će biti nabrojani u Katalogu. Zbog njih će se morati izračunati troškovi nužni za prijevoz od mjesta pronalaska do glavnoga grada pokrajine.

5. Pošto Općinske uprave imaju obvezu pružiti radnu snagu i prijevozna sredstva za izvođenje spomenutih radova, u proračunu troškova će se jedan radni dan vrednovati jednim frankom, a trošak kočije s dva franka.

6. Katalog, Troškovnik i Izvješća moraju se predati glavnim inženjerima, koji će ih sa svojim primjedbama uputiti upravitelju pokrajine za konačno odobrenje, nakon prethodnog mišljenja nadzornika Odjela za civilne gradnje.

7. Istraživanje i restauriranje morat će se podijeliti na dva ili tri anuiteta, u odnosu na konstatirane i stvarne potrebe i raspoloživost fondova.

8. U svakom glavnom gradu pokrajine morat će se ustanoviti Pokrajinski muzej, a pošto su pokrajine koje posjeduju najveći broj starih stvari Istra i Dalmacija, muzeji će imati sjedišta u Trstu i Zadru.

9. Uputno je da se muzeji smjeste u građevinama u općinskom ili državnom vlasništvu.

10. Muzej će morati primiti sve predmete i stvari nabrojene u drugom dijelu Kataloga koje se odnose na starije koje postoje u spomenutim pokrajinama.

11. Svaki predmet ili stvar morat će biti lako raspoznat-

ljivi. Stoga će obavijesni listići sadržavati ime općine ili privatnog posjednika komu stvari ili predmeti pripadaju.

12. Uprava muzeja bit će povjerena Udruzi učenjaka o umjetnosti ili udruzi znanstvenog značaja. U njihovu nedostatku posao se povjerava profesoru gimnazije.

13. Fondovi nužni za izvršenje arheoloških istraživanja, restauriranja i prijevoz pronaci će se dodatnim prirezom u okviru zemljišnog poreza.

14. Svi troškovi uspostave muzeja opteretit će općinu koja je središte pokrajine.

15. Inženjerima civilne gradnje pripada dužnost upravljanja radovima pri gradnji muzeja. Prijevoz predmeta i stvari u muzeje obaviti će se u drugo doba pod izravnom odgovornošću načelnika općina koji se nalaze uzduž puta koje predmeti trebaju prevaliti.

16. Inženjer civilne gradnje imat će zadaću i potvrditi troškove. Glavni inženjer će ih odobriti, otpremiti zaključni račun upravitelju, koji će se pobrinuti za likvidaciju s podesnim nalogom.

17. Inženjerima će se povjeriti sastavljanje godišnjeg izvješća o stanju očuvanosti spomenika i stvari od arheološkog interesa. Izvješće će morati doći do gosp. upravitelja. Inženjeri će prikupiti podatke za godišnje izvješće za uobičajenih posjeta radilištima i za nadzornih radova.

Prilog 2: Preliminarni plan za okupljanje Arheološkog društva koji valja utemeljiti u zemljama Akvileje, Trsta, Istre, Dalmacije, Dubrovnika i Kotora, s ciljem razjašnjavanja arhitektonskih i skulptorskih starina koje postoje na tom tlu, kao i da se pronađu one koje još nisu poznate niti otkrivene.

Glavne odrednice

1. Društvo će biti podijeljeno u dva razreda.

2. Prvi razred sastojat će se od umjetnika ili poznavatelja arhitekture i skulpture.

3. Drugi će se sastojati od ljudi učenih u povijesti i starinarstvu.

4. Društvo će imati zaštitnika (*Protettore*), predsjednika, tajnika i nekoliko konzervatora; prihvaćat će se i počasnici članovi među osobama iz javne uprave, koje će se posvećivati podupiranju i promicanju radova Društva.

5. Članovi Društva djelovat će u sjedištu ili u blizini glavnih mjesta gdje se nalaze ostaci starina.

6. Središnje mjesto dopisništva bit će Trst. Minervin kabinet može ponuditi prostor za prikupljanje izvješća i crteža.

7. Konzervatori će biti birani između članova prvog i drugog razreda koji zasjedaju u mjestima gdje postoje starine.

Funkcije

Zaštitnik će biti utemeljitelj i podupiratelj Društva, on će od Njegova Veličanstva tražiti potvrdu za njegovo postojanje, pobrinuti se za namjenu godišnjeg fonda koji će biti upotrijebljen u korist starina, odlučivat će o djelovanju prema Predsjednikovoj prezentaciji projekata, odobravat će primanje djelatnih i počasnih članova, obavješćivat će o korištenju fondova prema financijskom izvješću predsjednika.

Predsjednik će predlagati članove, planirati redovite i izvanredne radove dvaju razreda, svakome protumačiti njegov dio posla, upravljati fondovima, stvarati dokumentirani račun, predlagati podizanje muzeja ili prijevoz pokretnih starina tamo gdje je to prihvatljivo.

Tajnik će stvoriti statute Društva, čuvati njegova izvješća i akte, voditi dopisništvo s članovima, stvoriti plan Zakona za iskapanje koje valja načiniti na privatnim posjedima, za vlasništvo nad spomenicima koji se ondje mogu otkriti, za odštete vezane za zemljišta i kuće, itd. Zajedno s predsjednikom, on će reagirati u svemu što je vezano za poboljšanje reda u Društvu.

Prvi razred članova umjetnika ili poznavatelja arhitekture i skulpture bavit će se spomenicima koji postoje u tom rodu; mjerit će ih i crtati u svim pojedinostima, kako geometrijski, tako i u perspektivnim pogledima, predlagati nužna restauriranja kako bi se spriječilo urušavanje, upućivati na njihovu oštećenost ili mogućnost oštećenja zbog oslanjanja drugih privatnih građevina, stvarat će izračun troškova za njihov otkup kako bi se spomenik mogao osloboditi kada se za to pojavi potreba, predložiti će i izračunati troškove nužne za dovršetak izvedbe spomenika koji je djelomice porušen, ispitati gdje postoje tragovi prema kojima će se izvršiti iskopi s povoljnim ishodom, vodit će iskope i rušenja kada budu odobrena.

Drugi će razred tragati za povijesnim vijestima o mjestima i spomenicima, rasvijetliti i protumačiti kamene spomenike, uz oslonac povijesti uputiti Prvi razred gdje bi se mogla izvesti korisna iskapanja.

Konzervatorima će biti povjerene starine, oni će voditi lokalne muzeje i pobuđivati na očuvanje arhitektonskih spomenika, obavješćujući predsjednika.

Počasni će članovi olakšati iskapanja na privatnim zemljištima, kao i prijevoz i otkup, stavljajući u službu obilježja svojih javnih dužnosti u zemlji.

Mjesta gdje postoje glavne starine i gdje valja djelovati

U *Akvileji* se nalaze ostaci stupova i vijenaca koji su pripadali velikim, još neotkrivenim građevinama; ovdje-ondje nalaze se fragmenti skulptura, novac medalje, natpisi, to jest

pouzdana upute o mnogočemu skrivenom pod zemljom.

Pošto dosad nisu učinjeni redoviti iskopi na različitim točkama antičkoga grada, to bi bio prvi posao koji bi valjalo uraditi, potom popravak i selidba u muzej koji je već započet, što bi trebalo učiniti što prije kako ne bi bili izgubljeni dosad prikupljeni fragmenti.

U *Trstu* postoje tragovi antičkih hramova, jednog luka, teatra, vodovoda, tu se vide bareljefi, natpisi i naznake građevina na mnogim mjestima gdje istraživanja promatrača nisu dovoljno prodrli.

Tu bi bilo nužno poduzeti iskope i istraživanja te u Muzeju prikupiti pokretne starine razasute na različitim točkama u gradu.

Pula. Iako se na mnogim mjestima u Istri pronalaze antički fragmenti, upravo Pula privlači svu pozornost arheologa. Amfiteatar, koji su mjerili, opisali i nacrtali različiti zaslužnici, nije nikada ispitan kako bi priličilo.

Kako bi se to učinilo, valjalo bi provesti iskope na nekim mjestima njegova vanjskog i unutarnjeg obujma, i to tako da arhitektonska pravila ukažu na doseg i otkrivanje prvoga reda, ali i na raščlambe podija i stubišta.

Hramovi nekoć posvećeni Augustu i Romi zaslužuju da ih se odvoji od kućeraka koji ih zatrpavaju, te da ih se restaurira, a valjalo bi spriječiti i razaranje takozvanih Zlatnih vrata.

Svi antički fragmenti, razasuti po Istri, mogli bi se okupiti u jednome muzeju u Puli.

U *Zadru* postoje ostaci hrama posvećenog Liviji augustovskoj, jednog vodovoda, trijumfalnih vrata, pa bi se tu mogli izvesti neki iskopi s ishodom. U Zadru se nalazi jedan Muzej starina koje su već iskopane u Ninu, gdje bi se istraživanja mogla nastaviti. Na cesti od Zadra do Knina, na mjestu zvanom Rosnibuch (Roški slap?, Radušić?, op. prev.) ili Šuplja crkva vidi se veliki luk, zvan Trajanov, koji će se urušiti ako javna providnost ne pritekne da ga podupre umjetničkim sredstvima.

U *Splitu* se vide veliki ostaci Dioklecijanova arhitektonskog luksuza. Ostaci Palače, Trga, zidina i ulaznih vrata unakaženi su privatnim građevinama, čije je neznanje i bezočnost dovela do rezanja arhivolta, vijenaca i stupova gdje je bilo potrebno probiti vrata i prozore.

Jupiterov hram, pretvoren u stolnu crkvu, Eskulapov hram pretvoren u krstionicu, veliki zvonik izgrađen stupovima koji su uzeti s Palače: to su još podnošljivi nedostaci u odnosu na štete koje se vide na svim tim dragocjenim starinama.

Ovdje bi se mogli izvesti iskopi, učiniti poneko rušenje, a iznad svega restaurirati oštećene i ruševne dijelove.

Bliski grad Salona, porušen kakav jest, pruža prizor

ostataka jednog teatra, kao i velikih i veličajnih građevina. Vodovod koji prelazi ravnice pod Klisom u blizini Splita jedan je od najljepših ostataka rimske veličine; iskopi i istraživanja koji su dosad učinjeni obećavaju više nego drugdje korisna i bogata otkrića.

Dubrovnik. Iako Dubrovnik ne predstavlja poznate umjetničke starine, on nudi polje za bolje pojašnjenje svojih povijesnih starina.

U *Kotoru* se vide brojni stupovi, ostaci velikih antičkih spomenika koji su ondje postojali, a valjalo bi ih bolje upoznati i razjasniti.

Crteži starina koje bi trebao izvesti Prvi razred bit će izraženi u dva različita mjerila: prvo za prikaze pojedinosti, drugo za prikaz spomenika, i tako će se izvoditi svi crteži.

Pošto će svaki lokalitet imati pripadajući svezak, tako će Drugi razred dopuniti svaki svezak na način da će se svaki spomenik s opisom povijesti i općenitih zbivanja na tom mjestu raspoznati s odgovarajućom učenošću.

Ako će Prvi razred u svoje redove ubrojiti crtače krajolika i veduta, svezak će biti dopadljiviji, s nizom crteža koji će u kratkim potezima izražavati najznačajnije pojave stanja, ljepote ili strahote prirode.

Trajanje ovoga posla ne može se izračunati dok se ne dozna veličina godišnjih fondova raspoloživih za njegovo napredovanje.

Primjena fondova, njihova kakvoća i priroda

Pored iskapanja, u troškove će se ubrojiti i podizanje muzeja, mjerenje spomenika i stvaranje crteža, njihova izvedba uz pomoć plaćenih crtača.

Bogate općine poput Trsta, Zadra i Splita moći će u vlastitim prihodima pronaći nužne fondove; kod drugih će mjesta biti potrebno primijeniti dio komornih prihoda.

Već je rečeno da će Predsjednik morati svake godine prikazati Projekt planiranih radova, gdje će se pojaviti i procjene troškova. Kako se to prije može ticati izvanrednih djela, tako se može predložiti da izdatak za redovita djela u 1815. godini iznosi 6000 guldena, koji bi se uglavnom primijenili pri iskapanjima u Akvileji, Puli i Trstu; iznos od 200 guldena dostajao bi da zajamči još stoljeća opstanka Trajanova luka u Rosnibuchu, koji je blizu urušavanju zbog korozije klina na velikom luku, koji valja promijeniti.

Cilj djelovanja

Ako se posao Društva počne smatrati dostojnim gravure i tiska, troškovi neće biti samo isplativi, nego bi se očekivana dobit mogla susljedno upotrijebiti za unapređenje lijepih umjetnosti u ovoj pokrajini. Nagrada članovima, pored časti da su im objavljeni radovi, bit će jedan ili dva primjerka djela.

Imenovanje članova

Imenovanje članova i konzervatora može se obaviti samo kada se okupljanje i aktiviranje Društva odobri i kada se prime najtemeljiti podaci o prijedlogu. Ovdje se u međuvremenu naznačuju neki od najčuvanijih, koji bi mogli činiti dio Društva.

U Akvileji: opat Berini, opat Scochi, gosp. dr. de Rossetti, gosp. dr. de Rondolini, gosp. Miniussi, ing. Pietro Nobile.

U Istri: Ceruti, profesor Lugnani, ing. Petronio, dr. Costantini.

U Zadru: gosp. ing. Zavoreo, gosp. ing. Pecota, Kreljanović, opat Andrija Ciccarelli.

U Splitu: gosp. Michieli-Vitturi, gosp. Nutrizio Grisono, gosp. grof Garagnin iz Trogira, gosp. ing. Danillo.

U Dubrovniku: ing. Vitelleschi.

U Kotoru: dr. Crivellia.

Trst, 15. prosinca 1814.
Prov. ravnatelj za graditeljstvo
Nobile

BILJEŠKE

1 O nastanku javnih muzeja u postrevolucionarnoj Francuskoj usp. D. POULOT, *Musée, nation, patrimoine 1789-1815*, Gallimard, Pariz, 1997. O Lenoirovu muzeju usp. F. HASKELL, *History and its Images. Art and the Interpretation of the Past*, Yale UP, New Haven i London, 1993, str. 236–252. O poboljšanom tisku usp. J. JOKILEHTO, *A History of Architectural Conservation*, Butterworth – Heinemann, Oxford, 1999, str. 47. MONTFAUCON je, pored publikacije *L'Antiquité expliquée et représentée en figures*, od 1729. do 1735. u pet svezaka objavio i pionirsko, tada uglavnom neprihvaćeno djelo o srednjovjekovnim spomenicima *Les monuments de la monarchie française*.

2 O francuskoj upravi usp. I. KATALINIĆ, *Memorie degli avvenimenti successi in Dalmazia dopo la caduta della Repubblica Veneta*, Piperata, Split, 1841; A. R. MICHELI-VITTURI, *Storia delle cose successe in Dalmazia dalla dissoluzione del veneto governo*, Zannoni, Split, 1883; P. PISANI *La Dalmatie de 1797 a 1815*, Pariz, 1893; G. PRAGA, *Storia di Dalmazia*, Dall'Oglio, Varese 1981. (1941.), 220 i dalje; G. NOVAK, *Povijest Splita*, sv. 3, Čakavski sabor, Split 1978, str. 1670–1707 i A. DUPLANČIĆ i E. MARIN (ur.), *Doba francuske uprave u Dalmaciji u svjetlu arhivske, bibliotečne i numizmatičke građe Arheološkog muzeja u Splitu*, Split, 1989. O političkim bitkama usp. dvojezični pamflet *Observations sur la Dalmatie et l'Istrie par un citoyen ingénu / Osservazioni sopra la Dalmazia e l'Istria di un cittadino ingenuo* nepoznata autora, Venecija, 1797.

3 Tako se i zbililo da se u pratnji generala J. Lauristona u Split oko 1806. doselio liječnik i numizmatičar Carlo Lanza, koji je nakon pada Napoleona postao prvi ravnatelj gradskog Muzeja starina. O reakcijama na francusku upravu usp. G. NOVAK, n. dj., bilj. 2, str. 1672–1673; J. VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX stoljeću*, »Dom i svijet«, Zagreb, 2002, str. 55.

4 Podatke o Nobileu, osim vijesti iz biografskih leksikona (C. WURZBACH, ad vocem, *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*, 20, Beč, 1869, str. 376–377 i R. SCHACHEL, ad vocem, *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*, 7, Beč 1978, str. 139–140), prenosim iz tekstova Gina Pavana. Od njih izdvajam G. PAVAN, *Pietro Nobile architetto (1776-1854), Studi e documenti*, Trst – Gorica, 1998, str. 17–21. Ondje (str. 20, bilj. 18) doznajemo da je Nobile u obiteljsko nasljeđe ostavio 70 svezaka crteža i brojna njemu upućena pisma. Ostavština je nakon Drogoga svjetskog rata završila uglavnom u Trstu, dok se dio crteža s prikazima istarskih spomenika čuva u riječkom Državnom arhivu. O njima usp. M. BRADANOVIĆ, *Viaggio artistico attraverso l'Istria di Pietro Nobile*, u: *L'architetto Pietro Nobile (1776-1854) e il suo tempo*, zbornik radova, obj. u: »Archeografo Triestino«, 4. ser., 59/2, Trst, 1999, str. 83–119. Usp. i ISTI, *Tradizija, osnutak i djelovanje konzervatorske službe u Rijeci*, »Sveti Vid«, 6, 2001, str. 133. Članak R. MATIJAŠIĆA, *Arhitekt Pietro Nobile i njegova djelatnost zaštite spomenika u Hrvatskoj*, u: Prilozi za proučavanje društvenih, kulturnih, znanstvenih i inih veza Hrvatske i Švicarske, Bern, 1999, do dovršetka članka nisam uspio pronaći.

5 O koncepcijama zaštite spomenika oko 1800. godine usp. JOKILEHTO, n. dj., bilj. 1, str. 87 i radove ORIETTE ROSSI PINELLI, *Carlo Fea e il chirografo del 1802: cronaca, giudiziaria e non, delle prime battaglie per la tutela delle Belle Arti*, »Ricerche di Storia dell'arte«, 8, 1978–79, str. 27–42 i *Cultura del frammento e orientamenti nel restauro del XIX secolo*, u: Giovanni Secco Suardo. La

cultura del restauro tra tutela e conservazione dell'opera d'arte, zbornik radova, Rim, 1999, str. 11–20.

6 PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 24–25.

7 Za odnose Nobile – Canova usp. L. RUSCONI, *Pietro Nobile e il gruppo del Teseo di Antonio Canova a Vienna*, »Archeografo Triestino«, 3. serija, 10, 1923, str. 343–372 i M. POZZETTO, *Due documenti di Pietro Nobile*, »Archeografo Triestino«, 3. serija, 18, 1933, str. 403–408. O proučavanju pulskih spomenika usp. L. RUSCONI, *Pietro Nobile e i monumenti romani di Pola*, »Archeografo Triestino«, 3. serija, 13, 1926, str. 343–358 i S. DELLANTONIO, *Pietro Nobile archeologo*, u: *L'architetto Pietro Nobile*, n. dj., bilj. 4, str. 339–370.

8 G. PAVAN, *Pietro Nobile: Discorso per l'inaugurazione del 'Gabinetto di Minerva'*, Trieste, 1 gennaio 1810, u: *L'architetto Pietro Nobile*, n. dj., bilj. 4, str. 9–21. Nobile u tekstu evocira vladare (Perikla, Aleksandra, Augusta, Medicije, papu Lava X, Luja XIV, Napoleona), kao i umjetnike i pisce (Apela, Praksitela, Vitruvija, Rafaela, Michelangela, Correggia, Canovu). Karakteristično je da pod pojmom kultiviranja podjednako podrazumijeva bonifikaciju močvara i proučavanje i stvaranje novih spomenika.

9 PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 28.

10 O povratu kvadrige usp. W. FRODL, *Idee und Verwirklichung. Das Werden der staatlichen Denkmalpflege in Österreich*, Beč – Köln – Weimar, 1988, str. 29. O carevu dolasku u Pulu 1816. PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 32.

11 O Steinbüchelu usp. M. ŠPIKIĆ, *Anton Steinbüchel i začetak novoga doba u proučavanju dalmatinskih starina*, »Kulturna baština«, 33, 2006, str. 171–186 s bibliografijom.

12 PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 391–410. *O ranim radovima na pulskim spomenicima* usp. N. N., *Ausgrabungen in Dalmatien*, »Kunst-Blatt«, XVII/9, 1826, str. 36.

13 PAVAN, n. dj., bilj. 4, 33 i E. HÜTL – HUBERT, *Nobile a Vienna*, u: *L'architetto Pietro Nobile*, n. dj., bilj. 4, str. 131–153. Skulptura je, piše PAVAN (n. dj., bilj. 4, 41), putovala od Rima preko Civitavecchie, potom do Trsta i Rijeke, onda kopnom do Karlovca, preko Kupe i Save do Beograda, pa Dunavom do Beča.

14 Usp. G. PAVAN, *Lettere da Vienna di Pietro Nobile (dal 1816 al 1854)*, Società di Minerva, Trst 2002, sv. I, str. 580, gdje Nobile 19. kolovoza 1845. piše bratu: *To te ne treba čuditi, jer se u Njemačkoj više ne želi ni Vignola ni Palladio niti ikoji drugi talijanski arhitekt rimskoga stila, nego se traži izvorni njemački stil, koji još nije ni koncipiran ni uspostavljen*.

15 O radovima na šibenskoj katedrali tijekom 1840-ih je doznavao iz dopisivanja sa šibenskim arhitektom Paolom Bionijem. Usp. PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 62. O Bioniju usp. D. KEČKEMET, ad vocem, *Hrvatski biografski leksikon*, 1, Zagreb, 1983, str. 778.

16 PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 26.

17 Listovi se čuvaju u Nobileovoj zbirci crteža pri *Soprintendenza per i beni architettonici e per il paesaggio e per il patrimonio storico, artistico ed etnoantropologico del Friuli Venezia Giulia* u Trstu, u 49. svesku. Zahvaljujem gospođi Rosselli Fabiani na ljubaznoj pomoći u njihovu pronalasku. Crtež Peristila već je objavljen u R. FABIANI (ur.), *Pagine architettoniche. I disegni di Pietro Nobile dopo il restauro*, Trst, 1997, str. 37, 156, 222–223.

18 Za genezu problema usp. D. KEČKEMET, *Vicko Andrić, arhitekt i konzervator 1793-1868*. Regionalni zavod za zaštitu spome-

nika kulture Split i Književni krug, Split, 1993, str. 10 i 67–97 i V. ANDRIĆ, *Illustrazione ai progetti I. Carrara 27 maggio 1850., II. Andrich 1. agosto 1846, III. Clocchiatti 7 luglio 1850*, Demarchi – Rougier, Zadar, 1851.

19 Promjene u Dioklecijanovoj palači već je u 18. st. osudio Edward Gibbon, koji je pisao o »odvratnim ruinama« Splita, koje svjedoče o »propadanju umijeća«, prateći pomirljivije stajalište Alberta Fortisa o »grubosti dljeta i lošem ukusu stoljeća«, koji se »natječu s veličanstvenošću građevine«. Usp. E. GIBBON, *The decline and fall of the Roman empire*, I, The Heritage Press, New York, 1946, str. 306 i A. FORTIS, *Put po Dalmaciji*, Marjan Tisak, Split, 2004, str. 174. U doba Nobileovih putovanja u Dalmaciju nepoznati je pisac u Beču objavio knjigu *Die Illyrischen Provinzen und ihre Einwohner*. On o središtu grada piše: *Desno se još može vidjeti Eskulapov hram; ali kućice, štale i gostionice sada sužavaju veliki trg koji su inače izvan vanjskih zidova goleme palače očuvali neznanje i sirovost, možda čak i sam razorni rat, iako ne i vrijeme*. N. N., *Die Illyrischen Provinzen*, Camesinasche Buchhandlung, Beč 1812, str. 459. Prevela Milka Car-Prijić.

20 Tekst je objavio PAVAN, n. dj., bilj. 4, str. 379–381.

21 Usp. JOKILEHTO, n. dj., bilj. 1, str. 75–85. Tršćanski je Arco di Riccardo, tj. vrata iz 1. st. n. e. Nobile oslobodio prigradnji već 1814. godine. O tome usp. S. DELLANTONIO, n. dj., bilj. 7, str. 354.

22 Tekst je objavila S. DELLANTONIO, n. dj., bilj. 7, str. 365–368.

23 KRELJANOVIĆ se 1806. istaknuo djelom *Memorie per la storia della Dalmazia*. MICHELI – VITTURI je prikupljao numizmatiku i bavio se hortikulturom, a u poslanici povjesničaru Ciccarelliju pisao o historiografskim problemima i Tacitu kao uzoru, usp. *Opuscoli, Martechini*, Dubrovnik, 1811, str. 5. U djelu *Saggio epistolare sopra la Repubblica della Dalmazia*, Coleti, Venecija, 1777, str. 4 i dalje, polemizirao je s Nutriziom Grisonom o dalmatinskoj prošlosti. O Garagninu i Danilu usp. D. BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, *Počeci zaštite spomenika i sabiranja umjetnina u Dalmaciji*, »Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji«, 18, 1970, str. 145–159 i I. BABIĆ, *Prilog poznavanju povijesti grafičke dokumentacije salonitanskih spomenika*, »Godišnjak zaštite spomenika u Hrvatskoj«, 8–9, 1983–1984, str. 67–79.

*Summary**Marko Špikić**From Archaeology to Cultural Politics. Pietro Nobile and the Dalmatian Monuments*

The text presents the work of the Italian architect Pietro Nobile (1774–1854) concerning the Dalmatian monuments. A particular emphasis is given to his early work, which ends with his removal to Vienna in 1818. Alongside biographical data, in the text two Nobile's drawings of Diocletian's palace (the southern facade and the Peristyle dating from around 1810) are published, as well as translations into Croatian of the two documents (the Proposal regarding Architectural Antiquities of Illyria from 1813 and the Preliminary Plan for the founding of the Archaeological Society from 1814). These documents are analysed as testimonies to the changes in the conservation of monuments. This is particularly evident in Nobile's two texts in which he strives to institutionalise the protection of monuments in the newly occupied territories. In accordance with the departure from Napoleon's model of the appropriation and creating of autonomous research institutions and museums, Nobile proposes the founding of local research units. Transposing the experience of Roman antiquarians and restorers whom he came in contact with in the early nineteenth century (Canova, Valadier), he insisted that primarily the antique heritage be researched and protected. Archaeologists and conservators from local communities were, thus, given a chance to collaborate on state-funded projects. Nobile's ideas appear comparatively early given also the European context, presaging the institutional work by the Prussian, French and Austrian state services, which were launched mainly in the mid-nineteenth century. In these documents Istrian and Dalmatian monuments hold a special place.